

RECENSIES

kent op pagina 166. De vraag blijft staan: waarom juist zij zó vaak? Ook de begunstiging van bedelordekloosters via testamenten is wel opvallend; dit strekt zich uit tot veel later eeuwen en is bijvoorbeeld te Londen in de vijftiende eeuw een normaal verschijnsel. Ook kan worden opgemerkt, dat de vertrouwensrhissie van de Goudse gardiaan naar Brugge in 1438/39 precies hetzelfde doel diende als het vermelde voor Bergen op Zoom in 1473 (127). Maar in hoeverre dit te herleiden is tot een constant prestige van deze paters (bijvoorbeeld in contrast tot de overige stadsgeestelijkheid) wordt ons niet verduidelijkt, terwijl toch juist dit soort dingen de 'rol' der bedelmonniken in de steden uitmaakten of er de veelzeggende symptomen van vormden.

Onze eindconclusie is, dat hier zeer belangrijk voorbereidend werk is gedaan voor de studie van de positie en invloed der bedelorden in de middeleeuwse steden in de noordelijke Nederlanden. Helaas zijn zowel de tijdsbeperking (dus zonder de latere observatiebeweging) als de optiekbeperving (dus zonder de geestelijke en culturele invloed der monniken) ernstige bezwaren. Uiteindelijk behoort over deze mendicanten te worden gestudeerd vanuit de gezichtshoek van mentaliteitsgeschiedenis; al het andere is onontbeerlijk en belangrijk, maar alleen als basis en voorstudie daarvoor. Juist daarom is het van belang, dat de werkgroep op deze degelijke wijze doorgaat met deze voorstudies over de andere gewesten, zoals in de inleiding aangekondigd wordt (de studie van Verkerk over de dominicanen te Leeuwarden verdient zeker een spoedige definitieve publikatie), maar ook met zulke voorstudies over de veertiende tot zestiende eeuw, welke in de inleiding slechts worden aanbevolen, maar waaraan zeker dringend behoefte bestaat. Dat hier nog veel te ontdekken valt, is al lang gebleken uit het boek van Post over *Kerkelijke verhoudingen*, dat immers tal van correcties op het oudere 'impressionistische' beeld aanbracht.

Nadat een hele serie van serieuze en grondige onderzoeken als het onderhavige zal zijn verschenen, komt dan hopelijk eens de tijd waar ook de auteur naar uitziet (188), dat op dit dorre maar degelijke fundament van realia eindelijk een echte geschiedenis van de bedelordeninvloed in de noordelijke Nederlanden kan worden opgebouwd. Stüdeli heeft voor Duitstalig Zwitserland in 1969 al iets in die geest geboden; hopelijk hoeven wij niet naar het woord van Heinrich Heine vijftig jaar te wachten tot in Nederland hetzelfde gebeurt!

F. A. H. van den Hombergh

J. van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca 1300-ca 1500)* (Dissertatie Groningen; Assen: Van Gorcum, 1978, xxvi + 774 blz., f 127,50, ISBN 9023215745).

Na het overlijden, op 3 november 1978, van prof. mr B. H. D. Hermesdorf stelde mevr. mr M. Hermesdorf-Imkamp ons de hier volgende, onvoltooide boekbespreking met bijbehorende aantekeningen ter beschikking. Wij zijn haar hiervoor zeer erkentelijk. De redactie plaatst de recensie in de aangetroffen vorm en vat in een naschrift de losse notities kort samen.

Wie tot voor kort iets meer over bij wijze van straf opgelegde pelgrimages wilde weten zal te rade gegaan zijn in het in 1922 verschenen boek van E. van Cauwenbergh: *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires (dans le droit communal de la Belgique au moyen âge)*. Wie

voortaan in de Lage Landen dergelijke belangstelling koestert zal het hier te bespreken, nogal lijk uitgevallen, werk van dr J. van Herwaarden binnen handbereik dienen te hebben. Houdt men rekening met hetgeen men het voorwerk zou kunnen noemen dan komt men tot 800 bladzijden. Zonder boze bedoelingen hebben we het boek op een weegschaal gelegd: de schaal wees anderhalve kilo aan. Voor een lezer of incidentele raadpleger van het werk betekent dit in zekere zin een fysieke inspanning, dus een last, maar dan toch een last die meteen de metamorfose ondergaat: het werk raadplegen of lezen wordt een ware lust. Zonder aarzeling noemen we het boek van Van Herwaarden een standaardwerk, waar men in de Lage Landen trots op mag zijn. De schrijver verdedigde in Groningen zijn *Opgelegde bedevaarten* als dissertatie en hij verwierf daarvoor - het kon niet anders - een alleszins verdiend *cum laude*.

Bij een werk van een omvang als het onderhavige rijst als vanzelf de vraag: hoe lang en hoeveel zou hieraan gewerkt zijn? Dat hoeveel kan bepaald niet gering geweest zijn. En het hoelang? Toen de redactie ons in maart 1978 vroeg het boek te bespreken zijn we in onze eigen kartotheek gedoken. Achter het trefwoord 'bedevaart' vonden we een brief van de schrijver, destijds verbonden aan het instituut voor geschiedenis van de RU Groningen, van 14 oktober 1968. Hij vroeg om een onderhoud in N(ijmegen) omdat hij over bedevaarten uit de Nederlanden naar Santiago de Compostella een proefschrift wilde schrijven. Het onderhoud heeft in november 1968 plaats gehad. Uit de door de schrijver geraadpleegde literatuur menen we te mogen begrijpen dat we hem met betrekking tot deze literatuur althans enigszins op weg hebben geholpen. Belangrijker is het te weten dat Van Herwaarden tien jaar geleden met de voorbereiding en bewerking van het boek van nu gestart is. Belangrijker nog is de vaststelling dat het thema opgelegde bedevaarten hem zodanig heeft gegrepen dat hij zich in zijn onderzoek niet tot Santiago heeft beperkt: tientallen andere bedevaartplaatsen hebben zijn aandacht getrokken¹.

Uit eigen ervaring is het ons bekend dat de taal der rechtsbronnen - vooral in het middelnederlands - niet zelden met problemen confronteert. Dat moet ook de schrijver hebben ondervonden. Dat de lezer van het boek op dit punt wel eens een vraagteken zet, ligt voor de hand. Zelf zetten we een vraagteken (115-238) waar de schrijver gewaagt van een wonde die zo diep was dat men 'wijken' (tampons) daarin moest leggen. Ook elders is nog van 'wiekende wonde' (262) sprake. We denken zelf bepaald niet aan een tampon, maar aan de wondmeting die men eertijds veelal aan de chirurgijn opdroeg, zo bijvoorbeeld in Den Briel en Leuven (646-648). Had iemand een ander een 'wiekende wonde' toegebracht dan werd zowel de lengte als de diepte ervan nauwkeurig gemeten. Jan Matthijssen beschrijft nauwkeurig hoe de chirurgijn te werk moet gaan². Dat 'wiekend' hebben we altijd begrepen als de breedte en de diepte van de toegebrachte wonde.

De lengte dezer bespreking liet de redactie aan ons zelf over. Een tot in details doorgevoerde bespreking zou teveel ruimte vergen. We beperken ons dan ook tot enkele aantrekkelijkheden van dit standaardwerk. Afgezien van het feit dat het boek erg prettig en bijzonder leesbaar geschreven is, verdient ook het feit vermelding dat de auteur de bedevaarten niet strict isoleert, maar ze in hun omgeving plaatst. We denken bijvoorbeeld aan de talrijke weddenschappen ter gelegenheid van bedevaarten³. Terecht meent de schrijver dat deze eerder blijk geven van overmoed en goklust dan van serieuze devotie⁴.

1 Vergelijk: Index van deze bedevaartplaatsen, 771-774.

2 J. A. Fruin en M. S. Pols, ed., *Het rechtsboek van den Briel door Jan Matthijssen* (Oude vaderlandsche rechtsbronnen, I, i; Den Haag, 1880) 97.

3 388, 391 vlg.

4 399.

Devote gedachten lagen aan de bedevaarten ten grondslag en dit komt meer dan eens tot uitdrukking. Schrijver betreft uit de omgeving van de bedevaarten ook de zoen in zijn beschouwingen, ook weer met een godsdienstige achtergrond. In deze samenhang schenkt de schrijver zeer terecht aandacht aan kloosterwinning⁵ en aan zielemissen. Wat deze missen betreft memoreert de schrijver dat deze soms in aantal bijzonder hoog op konden lopen.

Een verdienste van de auteur is ook dat hij zoveel aandacht heeft besteed, niet alleen aan de personen- en zaken-index, dat tal van raadplegers van het werk uitermate welkom zal zijn, maar ook aan tarieflijsten en stedelijke ordonnanties. ...

Geïnteresseerden in de geschiedenis van het recht en van de beschaving zullen erkentelijk zijn voor dit magistrale boek. Maar ook tal van anderen zullen voor *Opgelegde bedevaarten* alleszins waardering hebben. Er bestaat voor de eertijdse bedevaarten (met name dan voor de bedevaart naar Santiago de Compostella) in breder kring een min of meer onverwachte belangstelling. In het bisdomblad van 's-Hertogenbosch van 15 november 1974 schreef fr. Arnold Jurgens een relaas met betrekking tot een voettocht, gestart in St-Jean-Pied-de-Port, naar Santiago van een nogal gemengd gezelschap: jongeren en ouderen, scholieren en studenten, gehuwden en ongehuwden, gelovigen en sceptici. We citeren: 'Allen wilden we iets proeven van datgene wat de oude pelgrim aanzette en wat hij doorstond op een tocht die voor hem zeker niet zonder gevaren was'. Enkele jaren eerder, in 1961, kregen we zelf in Beaune contact met een Belgische pastoor die vertelde dat hij zijn jaarlijkse vakantie gebruikte om een bezoek te brengen aan een van de vroegere bedevaartsoorden. Toen we de pastoor in Beaune ontmoetten kwam hij van Santiago. Hij trachtte daarbij zo goed mogelijk de eertijds gebruikelijke wegen te vinden en met zijn bescheiden auto te volgen. Opmerkelijk is tenslotte de voetreis van de geschiedenisleraar Hans Annink, die zich in het begin van 1978 van Hengelo uit op weg begaf naar het verre Santiago, een afstand van 2500 km. Gedurende de vier maanden van deze pelgrimage heeft hij - we ontleen een en ander aan de *Telegraaf* van 4 maart 11. - de meest uiteenlopende ervaringen opgedaan. (...)

(Naschrift: Het was kennelijk de bedoeling van de recensent om op de hierboven opengebleven plaatsen (...) op onderdelen van het besproken boek nader in te gaan. Uit zijn aantekeningen blijkt, dat hij daarbij ruim aandacht wilde besteden aan wat de auteur de 'flexibiliteit' van het bedevaartstrafstelsel noemt: de mogelijkheid om de opgelegde bedevaart door een afkoopsom te vervangen, wijziging van de oorspronkelijk aangewezen pelgrimsplaats en zelfs opschorting tot in het oneindige van de executie van een vonnis (138). Veel notities betreffen de verklaring van de uitdrukking 'wiekende wonde', onder andere in verband met de gelijksoortige term 'sypende wonde'. Het verschijnsel van grootscheepse bedevaarten als boetedoening in politieke verdragen (53 vlg.) blijkt de recensent te hebben verrast, terwijl hij vanuit zijn onuitputtelijke kennis nog enige boektitels en rechtsbronnen noteerde ter aanvulling van de gegevens in het besproken boek).

5 Soms ook aangeduid als het winnen van de 'vijf closteren broderscap' of 'cloesterbroderscepe', P. W. A. Immink en A. J. Maris, ed., *Registrum Guidonis* (Werken der vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, derde reeks, XXIII; Utrecht, 1969) 212-213 (nrs. 235, 236).

H. M. van den Heuvel, *De criminele vonnisboeken van Leiden 1533-1811* (dubbeljaargang van *Rijnland. Tijdschrift voor sociale genealogie en streekgeschiedenis voor Leiden en omstreken* (1977-1978; Leiden, 1978, 588 blz., f39,50, verkrijgbaar bij het redactie-secretariaat, ten name van C. W. Delforterie, Haagweg 128, Leiden).

Een nieuw type bronbewerking vormt de editie van *De criminele vonnisboeken van Leiden 1533-1811*. De genealoog Van den Heuvel verdient alle lof voor deze uitgave welke hij in zijn vrije uren tot stand bracht. Op basis van een standaardregist werden door hem geëxcerpeerd de 68 delen van de Leidse criminele vonnisboeken over de periode 1533 tot 1811; incidenteel werden gegevens toegevoegd uit de serie confessieboeken (1678-1805). De vrede-en zoenboeken uit de periode 1370 tot 1576 en de correctieboeken uit de jaren 1392 tot 1778 zijn buiten beschouwing gebleven. Daartegenover heeft Van den Heuvel aan zijn lijst toegevoegd (469-471) de veroordelingen wegens homosexualiteit uit de jaren 1730 tot 1805 (door G. H. C. Breesnee in haar inventaris van 'Het oude rechterlijke archief van Leiden', *Verslagen omtrent 's rijks oude archieven*, XLIV, 1 (1921), versluierend aangeduid als 'crimenele rollen inzake misdrijven tegen de zeden'). Het resultaat is een overzicht van ongeveer tienduizend regesten welke idealiter bevatten: bronvermelding en datum van vonnis; naam, geboorteplaats en beroep van veroordeelde; aard van het delict; de eis van de officier; het vonnis; eventuele bijzonderheden. De opzet van de auteur is het geweest in de eerste plaats genealogen te gerieven. Daartoe wordt de uitgave afgesloten met een omvangrijke index van persoonsnamen (472-588). Zoals de uitgave daar ligt, is ze - zij het niet zonder meer - ook bruikbaar voor andere onderzoekers, met name strafrechtshistorici. De auteur heeft niet - zoals bijvoorbeeld wel J. van Haastert in diens analyse van de Bredase criminele vonnissen (vergelijk BMGN, XCII (1977) - een studie op basis van het door hem verzamelde materiaal gemaakt. Dat wordt uitdrukkelijk aan anderen overgelaten. Enkele door Van den Heuvel vermelde processen zijn al vroeger onderwerp van detail-studies geweest (men zie de catalogus van de tentoonstelling *Moord en doodslag [te Leiden] 1560-1885* in het S. M. De Lakenhal (Leiden, 1977) en de daar genoemde literatuur, waaraan nog mag worden toegevoegd F. M. Huussen-de Groot, 'Een strafproces te Leiden omstreeks 1575' in: *idem* en E. Myjer, *Gerecht op Gerecht. Een strafproces te Leiden anno 1575 en 1975* (Leiden, 1975) 2-16). Het is hier niet de plaats een dergelijke studie te doen. Enkele saillante punten mogen volstaan ter illustratie van het belang van deze uitgave. Ik beperk mij daarbij tot de achttiende eeuw. Anders dan sensationele titels als 'moord en doodslag' misschien zouden doen verwachten, is in de periode 1701 tot 1811 maar twintig maal (als ik goed heb geteld) de doodstraf uitgesproken. Daarvan komen er zes (in 1730, 1758 en 1772) op rekening van 'sodomie'. (Opmerkelijk zijn in dit verband de bijnamen 'Assepoester' en 'Sodoma' van de in 1708 en 1709 (zie 334 en 335) wegens mishandeling en doodslag veroordeelden.) De laatste terdoodveroordeelde (in 1791 wegens kindermoord) werd gegratieerd. Een aardige 'bijzonderheid' die Van den Heuvel vermeldt, is dat het lijk van de in 1702 veroordeelde ter beschikking van prof. Bidloo werd gesteld 'om geanatomeerd te werden' (324). Ook de sociaalhistoricus kan aan zijn trekken komen. Arbeidsonrust onder de lakenwerkers en droogscheerders in de jaren 1701, 1718 en 1724 vindt in de vonnissen zijn weerslag. Diverse veroordelingen volgden wegens deelneming aan bijeenkomsten waar looneisen werden gesteld, en wegens het aanzetten tot werkstaking. Met de zedelijkheid lijkt het in het achttiende-eeuwse Leiden slecht te zijn gesteld; men krijgt de indruk dat overspel, prostitutie en andere vormen van ontucht een geliefd tijdverdrijf waren. Vermelding verdient, tenslotte, het merkwaardige gebruik dat tuchtelingen soms strafvermindering werd verleend als zij bereid waren op een VOC-schip dienst te nemen (398,